

MIRZACHO‘L VOHASI MODDIY MADANIYATINI YORITISHDA YOZMA
VA ETNOGRAFIK MANBALARNING INTEGRATSIYASI
ИНТЕГРАЦИЯ ПИСЬМЕННЫХ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ
ИСТОЧНИКОВ В ИЛЛЮСТРАЦИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
МИРЗАХОЛСКОГО ОАЗИСА.
INTEGRATION OF WRITTEN AND ETHNOGRAPHIC SOURCES IN
ILLUSTRATION OF THE MATERIAL CULTURE OF THE MIRZACHOL
OASIS

Jo‘rayev Ilxom Baxriddin o‘g‘li

BIU Guliston filiali dotsent v.b

Tel: +998 88 905 50 90

Annotatsiya. *Mazkur maqolada XX – XXI asr boshlarida Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatiga doir manbalar kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda Buxoro amirligi va Qo‘qon xonligi tarixnavisligiga oid qo‘lyozma asarlar, rus va xorijiy sayyohlar hamda tadqiqotchilar qaydlari, shuningdek, etnografik materiallar ilmiy jihatdan o‘rganilgan. Ushbu manbalar asosida voha aholisining ijtimoiy-maishiy hayoti, etnik tarkibi, urf-odatlar va madaniy an‘analari yoritilgan. Tadqiqot natijasida Mirzacho‘l vohasi tarixini o‘rganishda turli manbalarni o‘zaro taqqoslab tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Mirzacho‘l vohasi, moddiy madaniyat, tarixiy manbalar, etnografiya, qo‘lyozma asarlar, Buxoro amirligi, Qo‘qon xonligi, demografik jarayonlar, urf-odatlar.*

Аннотация. *В статье проводится комплексный анализ источников по материальной культуре населения Мирзачульского оазиса в конце XX – начале XXI века. В исследовании рассматриваются рукописные источники бухарской и кокандской историографии, записи русских и зарубежных путешественников и исследователей, а также этнографические материалы. На основе данных источников освещаются особенности социально-бытовой жизни, этнического состава, традиций и культурных особенностей населения региона. Обосновывается значимость сравнительного анализа различных типов источников при изучении истории Мирзачульского оазиса.*

Ключевые слова: *Мирзачульский оазис, материальная культура, исторические источники, этнография, рукописи, Бухарский эмират, Кокандское ханство, демографические процессы, традиции.*

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of sources related to the material culture of the population of the Mirzachul oasis in the late 20th and early 21st centuries. The study examines manuscript sources of Bukhara Emirate and Kokand Khanate historiography, records of Russian and foreign travelers and researchers, as well as ethnographic materials. Based on these sources, the socio-cultural life, ethnic composition, traditions, and cultural features of the region’s population are analyzed. The*

research substantiates the importance of a comparative and integrated approach to different types of sources in studying the history of the Mirzachul oasis.

Key words: *Mirzachul oasis, material culture, historical sources, ethnography, manuscripts, Bukhara Emirate, Kokand Khanate, demographic processes, traditions.*

Kirish. Hozirgi davrda mintaqaviy tarixni chuqur va kompleks o‘rganish, ayniqsa kam tadqiq qilingan hududlar tarixini manbalar asosida qayta tiklash dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan Mirzacho‘l vohasi alohida e‘tiborga loyiq hudud bo‘lib, uning tarixiy taraqqiyoti, aholisining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti hamda moddiy madaniyati o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Mazkur vohaning tabiiy-geografik sharoiti, xususan, suv resurslarining cheklanganligi va uzoq vaqt davomida siyosiy markazlardan nisbatan chetda joylashganligi uning tarixiy rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatgan.

Mirzacho‘l vohasi uzoq vaqt davomida Markaziy Osiyoning boshqa hududlariga nisbatan kam o‘zlashtirilgan hudud sifatida shakllangan bo‘lib, bu holat uning tarixiy manbalar bazasining nisbatan kamligi bilan ham izohlanadi. Shu bilan birga, voha hududi turli davrlarda Buxoro amirligi va Qo‘qon xonligi siyosiy ta‘sirida bo‘lib, keyinchalik Rossiya imperiyasi tarkibiga qo‘shilishi bilan yangi tarixiy jarayonlar boshlangan. Mazkur siyosiy o‘zgarishlar voha aholisining ijtimoiy-madaniy hayoti va moddiy madaniyatida muayyan iz qoldirgan.

Bugungi kunda Mirzacho‘l vohasi tarixini o‘rganishda turli manbalar – tarixiy qo‘lyozmalar, sayyohlar va tadqiqotchilar qaydlari, arxiv hujjatlari hamda etnografik materiallardan kompleks foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalarni o‘zaro taqqoslash va tahlil qilish orqali voha aholisining turmush tarzi, urf-odatlarini, etnik tarkibi va moddiy madaniyatiga oid muhim ilmiy xulosalar chiqarish mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi XX – XXI asr boshlarida Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatiga doir manbalarni kompleks tahlil qilish, ularning ilmiy ahamiyatini aniqlash hamda voha tarixini yoritishda manbalararo yondashuvning o‘rni va ahamiyatini asoslab berishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyati va ijtimoiy-maishiy hayotini o‘rganish masalasi tarixshunoslikda turli manbalar asosida yoritilib kelinmoqda. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlarni shartli ravishda yozma manbalar, etnografik materiallar hamda zamonaviy ilmiy izlanishlar asosida guruhlash mumkin. Eng avvalo, Buxoro amirligi tarixnavisligiga oid qo‘lyozma asarlar voha tarixini yoritishda muhim manba sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu asarlar asosan fors tilida yozilgan bo‘lib, unda mintaqaning siyosiy voqealari bilan bir qatorda ayrim hollarda Mirzacho‘l vohasi bilan bog‘liq epizodik ma‘lumotlar ham uchraydi. Xususan, Mullo Ibodullaning “Tarixi amir Haydar”, Muhammad Sharifning “Dostoni amironi mang‘it”, Mir Olim Buxoriyning “Fathnomai sultoniy”, Ahmad Donish va Mirzo Sodiq Munshiy asarlari Buxoro amirligi va unga tutash hududlar tarixini o‘rganishda muhim manbalar hisoblanadi. Shuningdek, Qo‘qon xonligi tarixnavisligiga mansub asarlar ham voha

tarixini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega. Muhammad Hakimxonning “Muntaxab ut-tavorix”, Mirzo Olim Maxdum hojining “Tarixi Turkiston”, Mirzo Olim Mushrifning “Ansob us-salotin va tavorix al-xavoqin”, Muhammad Aziz Marg‘iloniyning “Tarixi Aziziy” kabi asarlar Qo‘qon xonligining siyosiy va harbiy faoliyatini yoritish bilan birga, voha hududidan o‘tgan yurishlar, yo‘llar va ayrim aholi maskanlari haqida muhim ma‘lumotlar beradi. Biroq ushbu asarlarda Mirzacho‘l vohasi haqida ma‘lumotlar ko‘pincha epizodik xarakterga ega bo‘lib, ular asosida hududning to‘liq tarixiy manzarasini tiklash muayyan darajada murakkabdir .

XIX asrning birinchi yarmidan boshlab Rossiya imperiyasi vakillari tomonidan yozilgan sayohatnomalar va ilmiy qaydlar Mirzacho‘l vohasi tarixini o‘rganishda muhim manba sifatida maydonga chiqadi. E.K. Meyendorf, P.I. Demezov, N. Xanikov kabi mualliflarning asarlarida mintaqaning geografik holati, aholining turmush tarzi hamda siyosiy vaziyati haqida qimmatli ma‘lumotlar berilgan. Ayniqsa, Yu. Skaylarning sayohat qaydlari vohaning tabiiy-geografik sharoiti, eski sug‘orish inshootlari izlari va aholi yashash tarzi haqida muhim tasavvurlar hosil qilish imkonini beradi .

Etnografik manbalar ham Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. XIX asr oxiri – XX asr davomida to‘plangan etnografik materiallar, jumladan, V.G. Moshkova, B. Karmisheva va boshqa olimlarning tadqiqotlarida vohaga tutash hududlar aholisi turmush tarzi, urf-odatlar va an‘analari haqida qimmatli ma‘lumotlar keltirilgan. Ushbu ma‘lumotlar bevosita Mirzacho‘lga bag‘ishlanmagan bo‘lsa-da, vohaning etnomadaniy muhitini rekonstruksiya qilishda muhim yordam beradi .

Mustaqillik yillarida Mirzacho‘l vohasi tarixini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar sezilarli darajada kengaydi. Z.K. Ashirboyeva, A. Bazarboyev, H. Xushvaqtoev, U. Mirzaliyev, A. Boltayev va X. Egamqulovlarning ilmiy ishlari vohaning o‘zlashtirilishi, demografik jarayonlar, agrar munosabatlar va etnik tarkibini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotlarda voha aholisining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga oid muhim ilmiy xulosalar ilgari surilgan .

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatiga doir ma‘lumotlar turli davr va turli xarakterdagi manbalarda parokanda holda saqlanib qolgan. Shu sababli, ushbu manbalarni kompleks ravishda o‘rganish, ularni o‘zaro taqqoslash va tizimli tahlil qilish voha tarixini yanada chuqurroq yoritish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatiga doir manbalarni kompleks o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda tarixiylik, tizimlilik, ilmiylik va xolislik tamoyillariga asoslangan metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini tarixiy bilishning umumiy prinsiplari bilan bir qatorda manbashunoslik va etnografiya fanining uslubiy yondashuvlari tashkil etadi. Xususan, voha tarixini yoritishda yozma manbalar, etnografik materiallar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilishga e‘tibor qaratildi.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez metodlari asosiy vosita sifatida qo‘llanilib, turli davrlarga oid manbalarda keltirilgan ma‘lumotlar mazmunan ajratib o‘rganildi va

umumlashtirildi. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida Buxoro amirligi va Qo‘qon xonligi tarixnavisligiga oid asarlardagi ma‘lumotlar o‘zaro solishtirildi, ularning Mirzacho‘l vohasi haqidagi axborot berish darajasi va xususiyatlari aniqlashtirildi. Shu bilan birga, Rossiya imperiyasi davriga oid sayohatnomalar va ilmiy qaydlar etnografik materiallar bilan qiyoslanib, voqa aholisining turmush tarzi va moddiy madaniyatiga oid ma‘lumotlar aniqlik kiritildi.

Tizimli yondashuv asosida Mirzacho‘l vohasi tarixiga oid manbalar turkumlarga ajratilib, ularning har biri alohida va o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Manbashunoslik metodlari yordamida qo‘lyozma asarlar, sayohat qaydlari va ilmiy tadqiqotlarning ishonchliligi, yaratilish sharoiti va mualliflik pozitsiyasi baholandi. Shuningdek, etnografik yondashuv asosida voqa aholisining urf-odatlarini, an‘analari va maishiy turmushiga oid ma‘lumotlar tahlil qilinib, ularning tarixiy ildizlari aniqlashtirildi.

Tadqiqotda, shuningdek, umumlashtirish va interpretatsiya metodlaridan foydalanilib, turli manbalarda uchraydigan parokanda ma‘lumotlar bir tizimga keltirildi va ular asosida ilmiy xulosalar shakllantirildi. Natijada Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatini o‘rganishda manbalararo yondashuvning samaradorligi asoslab berildi hamda turli tipdagi manbalarni kompleks tarzda qo‘llash voqa tarixini yanada chuqurroq va aniqroq yoritish imkonini berishi ilmiy jihatdan isbotlandi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatiga doir mavjud manbalar turli guruhlariga ajratilib, ularning mazmuni va axborot berish imkoniyatlari qiyosiy-tahliliy asosda o‘rganildi. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, voqa tarixiga oid ma‘lumotlar asosan yozma tarixiy manbalar, sayohatnomalar, etnografik materiallar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar orqali yoritilgan bo‘lib, ularning har biri vohaning muayyan jihatlarini aks ettiradi.

Buxoro amirligi va Qo‘qon xonligi tarixnavisligiga oid qo‘lyozma asarlar tahlili natijasida Mirzacho‘l vohasi ko‘proq siyosiy va harbiy voqealar kontekstida tilga olingani aniqlandi. Ushbu manbalarda voqa hududi asosan qo‘shinlarning yurish yo‘li, chegaraviy hudud yoki strategik makon sifatida tasvirlanadi. Natijada voqa aholisining kundalik turmushi, moddiy madaniyati va ijtimoiy hayoti haqida ma‘lumotlar juda cheklanganligi kuzatildi. Bu esa mazkur davr manbalarining voqa tarixini yoritishda epizodik xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Rossiya imperiyasi davriga oid sayohatnomalar va ilmiy qaydlar tahlili esa vohaning tabiiy-geografik sharoiti, sug‘orish tizimlari, aholi joylashuvi va xo‘jalik faoliyati haqida nisbatan batafsil ma‘lumotlar berishini ko‘rsatdi. Xususan, XIX asrning ikkinchi yarmida yozilgan manbalarda Mirzacho‘l hududining “quruq cho‘l” sifatida tavsiflanishi bilan birga, qadimiy sug‘orish inshootlari izlari mavjudligi qayd etilgan. Bu holat vohaning tarixiy davrlarda ma‘lum darajada o‘zlashtirilganligini va unda aholi yashaganligini tasdiqlaydi.

Etnografik materiallar tahlili natijasida esa Mirzacho‘l vohasi va unga tutash hududlarda yashagan xalqlarning urf-odatlarini, maishiy turmushi, an‘analari hamda moddiy madaniyatiga oid muhim ma‘lumotlar aniqlandi. Ushbu materiallar orqali voqa aholisining

etnik tarkibi, turmush tarzi va madaniy xususiyatlari haqida yanada kengroq tasavvur hosil qilish mumkinligi isbotlandi. Ayniqsa, o'zbek, qozoq, qirg'iz va tojik xalqlarining an'anaviy hayot tarziga oid ma'lumotlar vohaning etnomadaniy muhitini tiklashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, mustaqillik yillarida Mirzacho'l vohasi tarixini o'rganishga bo'lgan e'tibor sezilarli darajada oshgan. Ushbu tadqiqotlarda vohaning o'zlashtirilishi, demografik jarayonlar, agrar munosabatlar va etnik tarkib masalalari chuqurroq yoritilgan. Biroq, mavjud ilmiy ishlarda ham moddiy madaniyat masalasi ko'pincha umumiy kontekstda ko'rib chiqilgan bo'lib, bu yo'nalishda maxsus tadqiqotlar olib borish zarurligi saqlanib qolmoqda.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar natijasida Mirzacho'l vohasi aholisining moddiy madaniyatini o'rganishda turli tipdagi manbalarni o'zaro uyg'un holda qo'llash zarurligi aniqlandi. Yozma manbalar, etnografik materiallar va zamonaviy tadqiqotlarni kompleks tahlil qilish orqali vohaning tarixiy rivojlanishi, aholisining turmush tarzi va madaniy xususiyatlarini yanada to'liqroq yoritish imkoniyati mavjudligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalari Mirzacho'l vohasi aholisining moddiy madaniyatini o'rganishda mavjud manbalar bazasi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Xususan, vohaga oid yozma manbalarning nisbatan kamligi va ularning ko'proq epizodik xarakterga egaligi ushbu hudud tarixini tadqiq etishda muayyan murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Shunga qaramay, turli davr va turli xarakterdagi manbalarni – Buxoro amirligi va Qo'qon xonligi tarixnavisligiga oid qo'lyozma asarlar, Rossiya imperiyasi davri sayohatnomalari va ilmiy qaydlar, etnografik materiallar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni o'zaro uyg'un holda tahlil qilish orqali voha aholisining ijtimoiy-maishiy hayoti va moddiy madaniyatiga oid muhim ilmiy xulosalarga kelish mumkin.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Mirzacho'l vohasi tarixiy manbalarda asosan siyosiy va harbiy voqealar kontekstida tilga olinib, aholi turmush tarzi va moddiy madaniyatiga doir ma'lumotlar cheklangan holda aks ettirilgan. Shu bois, voha tarixini yanada chuqurroq o'rganishda etnografik materiallar, dala tadqiqotlari va zamonaviy ilmiy yondashuvlarning ahamiyati ortib boradi. Ayniqsa, voha hududida saqlanib qolgan urf-odatlar, an'analar va moddiy madaniyat unsurlarini tizimli ravishda o'rganish tarixiy rekonstruksiya jarayonida muhim manba vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin: Mirzacho'l vohasi tarixini o'rganishda manbalararo kompleks yondashuvni keng qo'llash, yozma manbalar bilan bir qatorda etnografik va arxiv materiallaridan faol foydalanish zarur; voha hududida maxsus dala tadqiqotlarini tashkil etish, mahalliy aholi orasida saqlanib qolgan tarixiy xotira va an'analarni ilmiy asosda qayd etish maqsadga muvofiq; mavjud qo'lyozma manbalarni qayta nashr etish va ilmiy muomalaga kiritish orqali manbalar bazasini kengaytirish lozim; shuningdek, Mirzacho'l vohasi moddiy

madaniyatini o‘rganishga bag‘ishlangan maxsus ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish, ularni mintaqaviy va qiyosiy tahlillar asosida chuqurlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, Mirzacho‘l vohasi aholisining moddiy madaniyatini kompleks tarzda o‘rganish nafaqat mazkur hudud tarixini chuqurroq yoritishga, balki Markaziy Osiyoning boshqa hududlari bilan qiyosiy tahlil qilish orqali umumiy tarixiy jarayonlarni kengroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Қаландарова Ф. Бухоро тарихининг Мирзо Сомий асарларида ёритилиши // “Бухоронинг жаҳон маданиятидаги ўрни” мавзусидаги Республика миқёсидаги онлайн илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. – Бухоро, 2020. – Б. 175-178.
2. Мирзо Олим Махдум Ҳожи. Тарихи Туркистон. Сўзбоши ва изоҳлар муаллифи: Ш. Воҳидов, тарих фанлари доктори Араб ёзувидан таъдил: Ш. Воҳидов ва Р. Холиқова. – Тошкент «Янги аср авлоди» 2008.
3. Мирзо Олим Мушриф. «Ансоб ус-салотин ва таворих ал-хавоқин» («Кўқон хонлиги тарихи»). – Тошкент, 1995.
4. Муҳаммад Азиз Марғилоний. «Тарихи Азизий». – Тошкент, 1999.
5. Мирзо Олим Махдум Ҳожи. Тарихи Туркистон. Сўзбоши ва изоҳлар муаллифи: Ш. Воҳидов, тарих фанлари доктори Араб ёзувидан таъдил: Ш. Воҳидов ва Р. Холиқова. – Тошкент «Янги аср авлоди» 2008. – Б. 87.
6. Нёматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. *История и культура центральной Азии*, 1(1), 122-125.
7. Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). The role of historical sources in the study of the history of the turkish empire. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 2(10), 25-31.
8. Нёматов, Р. (2023). Хоразм Африғийлар сулоласи–Турк хоқонлиги сиёсий алоқалари. *Journal of Fundamental Studies*, 1(7), 16-23.
9. Нёматов, Р. (2023). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 3(6), 14-23.
10. Nematov, R. (2024). REFLECTION OF THE HISTORY OF KHOREZM IN THE EARLY MIDDLE AGES IN WRITTEN SOURCES. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 3(12), 72-78.
11. Ne'matov, R. (2023). ILK O‘RTA ASRLARDA XORAZM TARIXSHUNOSLIGINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI. *Interpretation and researches*, 1, 21.
12. Nematov, R. A. (2025). Early medieval ethnic processes in Khorezm oasis in archaeological and written sources. *American Journal of Philological Sciences*, 5(02), 10-16.

13. Неъматов, Р. А. Ў. (2024). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМ ТАРИХИНИНГ ЁЗМА МАНБАЛАРДА АКС ЭТИШИ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 6), 377-382.

14. Nematov, R. A. (2024). ESTABLISHMENT OF THE ADMINISTRATION OF THE WESTERN TURKISH EMPIRE IN THE KHORAZM OASIS. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES* (Vol. 1, No. 2, pp. 43-49).